

DAVLAT QARZI VA IQTISODIY O'SISH TAHLILI

Fayzullokh Sattoriy

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

"Moliya" kafedrası katta o'qituvchisi

email: sattoriy.fayz97@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7220739>

ARTICLE INFO

Received: 27th September 2022

Accepted: 10th October 2022

Online: 18th October 2022

KEY WORDS

davlat ichki qarzi, davlat tashqi qarzi, iqtisodiy o'sish, byudjet taqchilligi

ABSTRACT

Deyarli barcha mamlakatlarda davlat qarzi mavjud bo'lib, tashqi davlat qarzi iqtisodiy rivojlanishni belgilashda muhim rol o'ynaydi. Davlat qarzi universal hodisa bo'lib, barcha mamlakatlarda uchraydi va qisqa va uzoq muddatda iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada davlat qarzi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan.

Davlat qarzi, ayniqsa, O'zbekiston kabi bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlar uchun hukumatning moliyalashtirishdagi tafovutni bartaraf etishning muhim vositasidir. Shunga qaramay, davlat qarzini ikki qirrali qilich sifatida ko'rish mumkin. Masalan, davlat qarzidan samarali va samarali foydalanish iqtisodiy o'sishni oshirishi va hukumatning ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlariga erishishiga yordam berishi mumkin. Nazariy jihatdan, rivojlanish bilan bog'liq loyihalarni qarz orqali moliyalashtirish mamlakatga ishlab chiqarish salohiyatini oshirishga va iqtisodiy o'sishni osonlashtirishga yordam beradi. Yana bir dalil shundan iboratki, tashqi manbalardan qarz olish mamlakatga nafaqat ichki jamg'armalarni jalb qilish, balki chet el kapitalining ortiqcha qismidan foydalanish orqali kapital shakllanishini moliyalashtirish imkonini beradi. Boshqa tomondan, davlat qarziga haddan tashqari tayanish va davlat qarzini noto'g'ri boshqarish va strategiyalar makroiqtisodiy

risklarni oshirishi va iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishi mumkin. Imtiyozli kreditlar oqimida ham, yuqori davlat qarzi qarzga xizmat ko'rsatish uchun daromadlarni ko'paytirishni talab qiladi va bu, albatta, keng soliq tushumlari bazasi mavjud bo'lmaganda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ahamiyatga ega. Natijada, hukumat iqtisodiy o'sishga ijobiy tashqi ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan boshqa davlat xarajatlari uchun ajratmalarni qisqartirishdan boshqa muqobil yo'l qolmaydi. Iqtisodiy ko'rsatkichlar va davlat qarzi o'rtasidagi bog'liqlikni byudjet taqchilligi investitsiyalarga ta'siri orqali kuzatish mumkin. Va buni "qarzning oshib ketishi" va "to'planish" effektlari bilan izohlash mumkin. Nazariy dalillarga ko'ra, katta fiskal taqchillik hukumat tomonidan qarz olishning ko'payishiga olib keladi, bu esa kapital resurslarini cheklaydi va yuqori foiz stavkalari orqali kapital narxini oshiradi. Va agar kelajakda qarzning mamlakatning to'lash qobiliyatidan kattaroq bo'lishi ehtimoli mavjud bo'lsa,

qarzga xizmat ko'rsatish bo'yicha kutilayotgan xarajatlar keyingi mahalliy va xorijiy investitsiyalarni to'xtatadi (Krugman, 1988). Yuqori qarz yuki, shuningdek, moliyaviy aktivlarning "haqiqiy" qiymatini himoya qilish maqsadida devalvatsiya xavfini yaratish orqali kapitalning chetga chiqishini rag'batlantiradi. Ushbu kapitalni chetlashtirish natijasi ichki jamg'armalar va investitsiyalarning qisqarishi bo'lib, natijada soliq solinadigan bazaning qisqarishiga olib keladi va bu hukumatning qarzga xizmat ko'rsatish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Davlat qarziga qarshi yana bir dalil qarzga xizmat ko'rsatish uchun xorijiy zahiralarni qisqartirishdir, bu esa import salohiyatini, raqobatbardoshligini va investitsiyalarini cheklaydi, shuning uchun mamlakat o'sishiga olib keladi (Wijeweera, 2005).

ASOSIY QISM. ADABIYOTLAR TAHLILI

Bir qator rivojlangan va jadal rivojlanayotgan mamlakatlar umumiy qarz majburiyatlarida nafaqat davlat qarzining, balki tijorat banklari va korporativ sektorning qarzlari keskin oshib ketishi iqtisodiyotda jiddiy muammolarni keltirib chiqarganligi jahon moliyaviy inqirozi avj olgan paytida Gretsiya, Portugaliya, Ispaniya kabi mamlakatlari misolida kuzatildi. Ushbu mamlakatlar tajribasi qarz-dorlik darajasini doimiy nazorat qilish, qarzlarning noo'rin oshib ketishiga yo'l qo'ymaslik, tashqi qarzlarni samarali boshqarishda har bir davlat o'zining milliy strategiyasiga ega bo'lishi zarurligini ko'rsatadi.

Dunyoning ayrim mamlakatlarida tashqi qarzning kritik darajasi yuqorilab borayotganligi nafaqat mamlakatlar iqtisodiy xavfsizligi, balki dunyo iqtisodiyoti barqarorligi nuqtayi nazaridan

ham xavf-xatarlar keltirib chiqarayotganligi bor haqiqat. Lekin adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat qarzining iqtisodiy o'sishga ta'siri ham ijobiy ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sulaiman va Azeez 2012 yilda Nigeriyada tashqi qarzning iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha tadqiqot o'tkazdilar. 1970-2010 yillarni qamrab olgan yillik vaqt oralig'i ma'lumotlaridan foydalanildi. Oddiy eng kichik kvadratlar (OLS) yordamida olib borilgan empirik tahlil tashqi qarz va iqtisodiy o'sish o'rtasida uzoq muddatli munosabatlar mavjudligini ko'rsatdi hamda xatolarni tuzatish modelidan olingan natijalar tashqi qarz Nigeriya iqtisodiyotining iqtisodiy o'sishiga ijobiy hissa qo'shishini ko'rsatdi. Ushbu ishning topilmalari Keyns fikrini qo'llab-quvvatladi: unda qarzning mutlaq hajmi muhim emas, lekin eng muhimi, qarz bo'yicha foiz to'lovlaridir. Xorijiy mablag'lar iqtisodiy o'sishni kuchaytirish uchun ichki jamg'armalarni to'ldirishi mumkin. Bundan tashqari, tadqiqot Nigeriya iqtisodiyoti qarzni samarali boshqarishni ta'minlash uchun siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar beradi (Sulaiman va Azeez, 2012).

2013 yilda Faraji va Makamelar tomonidan o'tkazilgan shunga o'xshash tadqiqot tashqi qarzning Tanzaniyadagi iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganish paytida aralash natijalarni topdi. Ushbu ishda 1990-2010 yillardagi tashqi qarz va iqtisodiy o'sish bo'yicha statistik ma'lumotlaridan foydalanildi. Kointegratsiyaning Yogansen testi Tanzaniyada tashqi qarz va iqtisodiy o'sish o'rtasida uzoq muddatli bog'lanish yo'qligini ko'rsatdi. Shunga qaramay, xulosalar shuni ko'rsatdiki, tashqi qarz zaxirasi va qarzga xizmat ko'rsatish

YalMning real o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Jami tashqi qarz zaxirasi iqtisodiy o'sishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va qarz xizmatlarini to'lash sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatdi (Faraji va Makame, 2013).

Yuqoridagi xulosalardan farqli o'laroq, Klements va boshqalar 2003 yilda 1970 yildan 1999 yilgacha bo'lgan davrda past daromadli 55 ta mamlakatning panel ma'lumotlar to'plamidan foydalangan holda tashqi qarz va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'lanishni aniqladilar. Tadqiqotchilar tashqi qarzning sof joriy qiymatining burilish nuqtasi YalMning 20 foizidan 30 foizigacha bo'lgan chegarani tashkil etishini taxmin qilishdi (Klements v.b, 2003). Ularning xulosasi Krugman (1988) ta'riflaganidek, "qarzning oshib ketishi" gipotezasi bilan chambarchas bog'liq. Ma'lum bir chegaradan tashqari, qarzning qiymati mamlakatning to'lov qobiliyatiga nisbatan noaniqlik kuchayishi tufayli o'sishga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Yakuniy natija investitsiyalarni rag'batlantirish va potentsial o'sishni kamaytiradi.

Shah va Pervinlar 2012 yilda 1974 yildan 2010 yilgacha Bangladeshda tashqi qarzning iqtisodiy o'sishga ta'sirini xatolarni tuzatish modelini qo'llash orqali tahlil qildi. Qarzning oshib ketishi va tashqi davlat qarzining siqib chiqaruvchi ta'sirini aniqlash uchun qarz yuki ikki qismga bo'lingan - tashqi qarz zaxirasi va tashqi qarzga xizmat ko'rsatish. Tadqiqot tashqi davlat qarziga xizmat ko'rsatishning sezilarli salbiy ta'sirini va uzoq muddatda tashqi davlat qarzi zaxirasining YalMga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Qisqa muddatda tashqi davlat qarzi salbiy ta'sir ko'rsatadi, qarz zaxirasi esa YalMga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi (Shah va Pervin, 2012).

2015-yilda Vu va Kumar 1970-2007 yillar mobaynida rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar guruhlari uchun yuqori davlat qarzining iqtisodiy o'sishga uzoq muddatli ta'sirini o'rganib chiqdi. Tadqiqot dastlabki qarz va keyingi o'sish o'rtasida teskari bog'liqlikni aniqladi. Qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbati o'n foizga oshishi bilan aholi jon boshiga real YalMning yillik o'sishi yiliga 0,2 foiz punktga kamaydi. Shuningdek, natijalar rivojlangan mamlakatlarda ta'sir ancha past ekanligini ko'rsatdi. YalMning 90 foizidan yuqori bo'lgan yuqori darajadagi qarzlargina iqtisodiy o'sishga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Patillo va boshqalar 2011 yilda tashqi qarzning sof joriy qiymatining iqtisodiy o'sishga marjinal ta'siri YalMning 5 dan 50 foizigacha bo'lgan qarz nisbatlari uchun salbiy bo'lishini ko'rsatdi (Kumar va Vu, 2015).

Hadhek va Fatma 2014 yilda qarzning iqtisodiy o'sishga ta'sirini va 1990 yildan 2011 yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan rivojlanayotgan 19 ta davlatning iqtisodiy o'sishiga qarzlarning ta'sirini dinamik panel ma'lumotlar usullarini qo'llashni o'rganib chiqdi. Tadqiqot ikkita o'lchovning salbiy ta'sirini ya'ni, umumiy tashqi qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbatan va tashqi qarzning YalM nisbatan foiz ko'rinishida taxmin qildi. Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tashqi qarz iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi va bu mamlakatlarda tashqi qarz va iqtisodiy o'sish o'rtasida salbiy bog'lanish bor (Hadhek va Fatma, 2014).

XULOSA

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, bugungi kunda dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining bir-biriga bog'liqligi ortib borayotgan bir sharoitda O'zbekiston iqtisodiyotining ochiqqligini ta'minlash

jarayonida davlat qarzi masalasi paydo bo'laveradi. Sababi, iqtisodiy-ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirish, zamonaviy loyihalarni amalga oshirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish qo'shimcha investisiyalar jalb qilishni talab etadi. Ushbu sharoitda O'zbekiston uchun tashqi qarz manbalari bilan birgalikda ichki

manbalarni ko'proq yo'naltirishning zamonaviy mexanizmlarini ko'zda tutuvchi ichki qarz bozorini rivojlantirish davlat qarzini boshqarish bo'yicha ishlab chiqiladigan strategiyaning asosiy masalalari sifatida qaralishi lozim. Chunki davlat qarzi, ayniqsa, tashqi qarz risklar bilan bog'liq hisoblanadi.

References:

1. Ajayi, L. B., & Oke, M. O. (2012). Effect of external debt on economic growth and development of Nigeria. *International journal of business and social science*, 3(12), 297-304.
2. Clements, B., Bhattacharya, R., & Nguyen, T. Q. (2003). External debt, public investment, and growth in low-income countries.
3. Faraji, K., & Makame, S. (2013). Impact of budget deficit on economic performance: A Case Study of Tanzania. *Advances in Management and Applied Economics*, 3(4), 59-82.
4. Kumar, M. and Woo, J., (2015). Public debt and growth. *Economica*, 82(328), 705-739.
5. Reinhart, C.M. and K.S. Rogoff (2010). "Growth in a Time of Debt", *American Economic Review*, 100, 2, 573-578.
6. Shah, M., & Pervin, S. (2012). External public debt and economic growth: empirical
7. Krugman, P. (1988). Financing vs. forgiving a debt overhang. *Journal of development Economics*, 29(3), 253-268.
8. Wijeweera, A., Dollery, B., & Pathberiya, P. (2005). Economic growth and external debt servicing: a cointegration analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002. University of New England working paper series in economics, 8.